

Dmitrij Riedin

(Институт истории и археологии УрО РАН,
Уральский федеральный университет, Екатеринбург)

**Landratatura guberni petersburskiej:
stan etatowy, funkcje, miejsce w systemie zarządzania
(materiały do badań)**

tłumaczenie z jęz. rosyjskiego Ewelina Parafińska

The landrat in the Saint Petersburg governorate: officials, functions, and position in the system of administration (material for further research)

Key words: landrat, landrat assembly, the landrat lot [dola, administrative unit], landrat chancellery, Peter I

Annotation: The article focuses on the institution of the *landrat*, or one of the lower levels of local self-government in Russia which briefly functioned in the country following the administrative reform of Peter I. Its inclusion in the Tsar's design was motivated by the institution of the same name which had functioned in the Baltic provinces of Sweden, ceded to Russia after the Great Northern War. The introduction of the *landrat* into a purely Russian system of local government was done against the backdrop of a contradictory and normatively uncertain legal order and was sensitive to regional variation in practice. The author seeks to reconstruct the institution of the *landrat* in the Saint Petersburg governorate on the basis of a document he uncovered, the "Register of *landrat* officials and commissars of the Saint Petersburg governorate" of 1717, and from incomplete information available in several extant documents and published sources. The article offers a general assessment of the role and position of the *landrat* in the administrative structure of Russia during the reign of Peter I, and an attempt to collate the similarities and differences in the organisation of the Saint Petersburg and Siberia governorates. The article provides preliminary generalisations on the available material, expected to serve as a basis for a monograph on the history of the *landrat* in Russia more generally.

Ландратура Санкт-Петербургской губернии: штат, функции, место в системе управления (Материалы к исследованию)

Ключевые слова: ландрат, ландратура, ландратский совет, ландратская доля, ландратская канцелярия, Петр I.

Аннотация: Статья посвящена исследованию института ландратов – одного из низовых звеньев местного государственного управления в России, недолго существовавшего в период административных реформ Петра I. Общая идея его создания появилась в планах царя под влиянием одноименного института, действовавшего в Прибалтийских провинциях Швеции, завоеванных Россией в ходе Великой Северной войны. Внедрение ландратуры в собственно русскую систему местного управления отличалось наличием противоречивой и нормативно неопределенной законодательной проработки и региональной спецификой практического функционирования. Автор, на основе выявленного им документа: «Именной росписи ландратам и камисарам Санкт-Петербургской губернии» 1717 г. и отрывочных сведений, имеющихся в немногочисленной литературе и в опубликованных источниках, предпринял попытку реконструкции института ландратуры в Санкт-Петербургской губернии. В статье дается общая оценка роли и места ландратской системы в структуре госуправления Петровского царствования, проводятся сравнения организационного сходства и различия Санкт-Петербургской и сибирской ландратуры. Статья носит характер предварительного обобщения имеющегося материала для создания труда по истории ландратуры в общероссийском масштабе.

Badania ostatnich lat w sposób przekonujący dowiodły produktywności podejścia regionalnego przy analizie reform administracyjnych Piotra I, rozpoczętych już na początku ubiegłego stulecia przez klasyków „gatunku”, członków akademii nauk Michaiła Bogosłowskiego i Jurija Gotje. Unifikacja systemu zarządzania państwem, której osiągnięciu miały służyć, między innymi, przekształcenia, w większości przypadków pozostawała jedynie „na papierze”. Była obecna jedynie w ukazach i regulaminach. Ogromny, różnorodny, pokryty rozproszoną i słabą siecią transportową, złożony z obwodów i miejscowości o różnych doświadczeniach historycznych i odmiennych tradycjach, wskutek czego oporny na reorganizację kraj uparcie nie poddawał się dynamicznemu reformowaniu.

Niniejszy artykuł poświęcony jest analizie jednego z najbardziej zagadkowych organów administracyjnych z czasów Piotra I – landraturze, na przykładzie guberni petersburskiej. Instytucji landratów nie poświęcono zasadniczo specjalistycznych prac naukowych. Wyjątkiem są jedynie badania Michaiła Bogosłowskiego¹ oraz autora tych słów². Car-reformator powoływał do życia landratę jako strukturę wiele obiecującą i zasadniczo nową dla rosyjskiej praktyki administracyjnej. W ciągu swojego krótkiego istnienia trzykrotnie zmieniała ona podstawę ustawodawczo-normatywną oraz swoje

---

¹ М.М. Богословский, *Исследования по истории местного управления при Петре Великом*, ЖМНП, 1903, cz. СССXXXXIX, s. 45–144. Z 99 stron artykułu 72 poświęcono landratom.

² Д.А. Редин, *Сибирские ландраты. 1714–1720 гг. (Материалы к исследованию)*, Петровское время в лицах – 2005, СПб. 2005, s. 181–194; Idem, *Сибирская ландратура: место вятских ландратов в структуре губернского управления периода первой областной реформы Петра Великого*, „Известия Уральского федерального университета” 2012, 3 (105), seria 2 Гуманитарные науки, s. 31–47.

pierwotne założenia. Zakończyła żywot cicho, rozplywając się w kolejnej fali reform samorządowych, która załamała kraj od 1719 r.

Aby móc przystąpić do przedstawienia losu landraty guberni petersburskiej³, należy bardzo krótko przypomnieć, jaki był zamysł działalności tej instytucji na poziomie normatywno-ustawodawczym oraz jak ewoluowało ustawodawstwo dotyczące landratów. Jak wiadomo, ustawodawstwo to nie było obszerne i (jeśli nie liczyć przepisów, które pośrednio odnosiły się do tych czy innych aspektów, związanych z poszczególnymi problemami) opierało się na trzech podstawowych ukazach.

Ukaz imienny z 24 kwietnia 1713 r., w punkcie 3⁴ tworzył stanowiska landratów, którzy jednocześnie byli członkami rady przy gubernatorach, wicegubernatorach i ober-komendantach. Owe rady landrackie miały uprawnienia do kolegijskiego rozstrzygnięcia wszystkich kwestii dotyczących kompetencji gubernatora. Gubernator był jedynie przewodniczącym („prezydentem”) rady landrackiej z prawem podwójnego głosu i bez prawa do indywidualnego podejmowania wiążących decyzji. Landraci byli wyznaczani przez Senat spośród kandydatów, których przedstawił gubernator. Liczba kandydatów powinna była dwukrotnie przewyższać liczbę stanowisk (12 w dużych guberniach, 10 – w średnich, 8 – w małych), ale co miało być rozumiane pod określeniem „duże”, „średnie”, „małe” – tego ukaz nie wyjaśniał. Praktyka pokazuje, że liczba wyznaczanych landratów była zależna nie od wielkości guberni i nie od liczby ludności, ale od liczby «царедворцев» – jak przyjęto nazywać w czasach Piotra I ludzi na służbie carskiej⁵) przypisanych do tej czy innej guberni i stanowiących rezerwę kadrową gubernatora. Główne założenie tego rewolucyjnego ukazu sprowadzało się do przebudowy całej architektury zarządzania gubernialnego. Tak naprawdę czynił on radę landracką najwyższym organem władzy w guberni, na poziomie obwodu wprowadzał zasadę kolegijskości w podejmowaniu decyzji we wszystkich sferach działalności, pozostawiając, co prawda, gubernatorowi i Senatowi kwestię formowania tej rady (poprzez nominowanie).

Ukaz imienny przedstawiony Senatowi, z 20 kwietnia 1714 r., w punkcie 3, jak gdyby zaprzeczając poprzedniemu, wprowadzał wybieralność landratów: „Landratów winno się wybierać w każdym mieście lub prowincji przez całą szlachtę w głosowaniu”⁶. Jednocześnie można stwierdzić, że regulacja ta nie tyle zaprzeczała pierwszemu ukazowi, co korygowała jego przepisy. Nie poddawała pod wątpliwość istnienia samej rady landrackiej ani nie odnosiła się do kwestii jej pełnomocnictw, ale zmieniała mechanizm obsadzania stanowisk landratów: nie poprzez nominację, ale poprzez wybór kandydatów przez miejscowych *dworzan*.

---

³ Gubernia petersburska była następczynią guberni ingermanlandzkiej, stworzonej w 1706 r. ze stolicą w Szliselburgu. W 1710 r. przemianowano ją na petersburską, stosownie do nazwy nowo wybudowanego miasta Petersburg, które zostało stolicą guberni, a w 1712 r. – stolicą Rosji.

⁴ Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание первое [dalej jako: ПСЗ], t. 5, № 2673.

⁵ Z ros. *служилые люди* – ludzie, którzy pełnili służbę państwową w Rosji XIV – początku XVIII w. (przyp. tłum.).

⁶ Tamże, № 2762. Ten oraz następne cytaty przytacza się w przekładzie moim – E.P.

Natomiast ukaz imienny z 28 stycznia 1715 r.⁷ zasadniczo zmieniał rolę i miejsce landratów w systemie zarządzania gubernią, w porównaniu z regulacjami ukazu z 24 kwietnia 1713 r. Podstawowym obowiązkiem landratów było zarządzanie nowymi jednostkami administracyjno-terytorialnymi – działami (долями), na które dzieliły się gubernie i prowincje: na każdy dział składało się około 5536 gospodarstw chłopskich („lub, ponieważ będzie prościej: mniej lub więcej”). Miejscami urzędowania landratów były miasta, w których nie było garnizonów, ponieważ w te znajdowały się pod władzą komendantów.

Przy landratach zarządzających działami powołano podporządkowany im urząd, którego etat składał się z komisarza, 4 poddiaków⁸ i 12 gońców. Wszyscy urzędnicy urzędu landrackiego mieli otrzymywać wynagrodzenie pieniężne i w naturze. Ustalono roczną sumę w wysokości 100 rubli na drewno, świece i wydatki kancelaryjne. Planowano ustanowić nowy podatek bezpośredni na utrzymanie landrackich kancelarii: po 1 grzywnie (10 kopiejek) od zagrody. Pieniądze, które zostały z podatku pogłównego należało podzielić jako dodatek do wynagrodzenia poszczególnym urzędnikom kancelarii landrackiej, proporcjonalnie do wysokości zarobków.

Landratom podporządkowani byli jedynie chłopci, mieszczenie posad (посадские) z miast stanowiących stolice działów pozostawali pod władzą wybieralnych burmistrzów. Ich spory z chłopami powinny być rozstrzygane przez landratów, natomiast sprawy sądowe chłopów przeciwko *posadskim* – przez burmistrzów. Jednocześnie dwóch landratów powinno zawsze być przy gubernatorze, zmieniając się co miesiąc lub dwa (landracki dyżur przy gubernatorze). Podczas nieobecności landrata na terenie swojego działu (doli) jego obowiązki przechodziły na komisarza. Wraz z końcem roku wszyscy landraci powinni byli przyjechać do gubernatora z rocznym rozliczeniem finansowym, w celu rewizji finansów i rozwiązania innych spraw (zjazd landracki). Landraci podlegali pod władzę sądu starszych urzędników w guberni: gubernatora z wice-gubernatorem i landrichterem.

Wiadomo, że samą nazwę „landrat” i ogólne wyobrażenie o urzędzie landrackim, Piotr I zaczerpnął z praktyki landraty Niemców bałtyckich, w zdobytych szwedzkich prowincjach. Najprawdopodobniej car kierował się początkowo tymi wzorcami również podczas opracowywania podstawowych zasad rosyjskiej landraty: urząd rady landrackiej składający się z 12 członków (maksymalnie), wysoki status tej rady i samych landratów, zasada wybieralności na stanowiska landratów. Szybko jednak okazało się, że nie wszystko zrealizowano zgodnie z wzorcem. Przytoczone ukazy świadczą o tym, że między landratą nadbałtycką a rosyjską pozostało niewiele wspólnego nawet na poziomie normatywnym. Jednak, zarówno pierwsza, jak i druga istniały przez pewien czas równoległe. Car natomiast, tworząc ten organ w guberniach rosyjskich, jak można się domyślać, nie próbował nawet naśladować zasad organizacji i wyciągać wniosków z doświadczeń w funkcjonowaniu landraty w guberni inflanckiej (liwońskiej) i estońskiej. Szczególnie jasne stało się to po przyjęciu

⁷ ПСЗ, т. 5, № 2879.

⁸ Z ros. *подьячий* – niższy urzędnik administracyjny w XVI – początku XVIII w., w literaturze można też spotkać się z tłumaczeniem *podjaczij*, *poddiaczij* (przyp. tłum.).

trzeciego ukazu z 28 stycznia 1715 r.

Ukazy dowodzą, że władca nie miał dokładnie przemyślanego planu. Odzwierciedlają one jego empiryczne poszukiwania optymalnego rozwiązania. Ukazy te są pełne niedopowiedzeń, dwuznacznych przepisów oraz zaprzeczają sobie nawzajem. Nie dziwi więc, że w praktyce, w każdej guberni losy tego organu potoczyły się inaczej. Dlatego też, tak jak i każdą inną reformę administracyjną Piotra I, landraty należy badać na poziomie konkretnego regionu. W jaki sposób zatem kształtowała się i funkcjonowała landraty guberni petersburskiej?

***

Oficjalne mianowanie landratów w guberni petersburskiej odbyło się później niż w pozostałych siedmiu (później niż w lutym 1714 r.)⁹. Zresztą, obserwacje pokazują, że oficjalne mianowanie nie zawsze oznaczało realny początek pracy urzędu lub urzędnika. Dla przykładu, w guberni syberyjskiej budowanie korpusu landrackiego zakończyło się dopiero pod koniec 1716 r.¹⁰

Na podstawie fragmentarycznych danych można domniemywać, że pierwsze mianowania na stanowiska landratów miały miejsce w 1715 r.: Wasilij Iwanowicz Milukow w Jarosławiu¹¹ i Łuka Bogdanowicz Kabłukow przy kancelarii gubernialnej¹². Ta ostatnia nominacja zasługuje na komentarz. Żaden z normatywów o landraty nie przewidywał stanowiska landrata gubernialnego (landrata przy kancelarii gubernialnej). Jedyny analogiczny przykład daje, póki co, nadal gubernia syberyjska, w której taka nomenklatura była stworzona na podstawie zarządzenia gubernatora, księcia M.P. Gagarina. Stanowisko landrata gubernialnego piastował tam stolnik Wiktor Pietrowicz Griekow. Jak udało się ustalić, na podstawie analizy dużej ilości dokumentacji urzędowej, „landrat guberni syberyjskiej” Griekow był członkiem wyższego kierownictwa prowincji i nadzorował duży zakres spraw finansowo-gospodarczych, pełniąc funkcje ober-komisarza i ober-kwatermistrza, a były to stanowiska przewidziane przez ustawodawstwo pierwszej reformy gubernialnej, ale nigdy nie istniejące w Syberii¹³. Co zaś dotyczy stolnika Ł.B. Kabłukowa, to nie udało się, póki co, odkryć żadnych śladów jego działalności w charakterze landrata przy petersburskiej kancelarii gubernialnej.

Na podstawie inwentarzy z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych w Moskwie (РГАДА) zawierających zespoły dokumentów landrackich kancelarii gubernialnych¹⁴ można wnioskować, że lokalna landraty jako instytucja zaczyna

⁹ Mianowania landratów w guberni moskiewskiej, kijowskiej, smoleńskiej, archangielskiej, kazańskiej, azowskiej, syberyjskiej na podstawie dwóch wyroków Senatu z 10 i 23 lutego 1714 r.: М.М. Богословский, *Исследования по истории местного управления*, dz. cyt., s. 79.

¹⁰ Д.А. Редин, *Административные структуры и бюрократия Урала*, dz.cyt., s. 164–168.

¹¹ *Акты Угличской провинциальной канцелярии (1719–1726 гг.)*, Москва 1908, t.1, № 51.

¹² Wyrok z 28 marca 1715 r. patrz.: *Доклады и приговоры, состоявшиеся в правительствующем Сенате в царствование Петра Великого*, изданные императорскую Академию наук, под ред. Н.В. Калачова, Санкт-Петербург, т. I–VI, 1880–1901 [dalej jako: ДПС], t. V, ks. I, № 361, c. 261.

¹³ Д.А. Редин, *op.cit.*, s. 171–175.

¹⁴ Российский Государственный Архив Древних Актов в Москве [dalej jako: РГАДА], zespół 421 (Белозерская провинциальная канцелярия), 661 (Пошехонская ландратская канцелярия,

funkcjonować w miarę kompleksowo od 1716 r., zarówno w syberyjskiej, jak i być może, w wielu innych guberniach. Gubernia petersburska była nieporównywalnie lepiej wyposażona w rezerwy kadrowe niż syberyjska, archangielska czy kazańska, a jej gubernator, książę A.D. Mienszykow posiadał nieporównanie większe wpływy polityczne, niż wszyscy pozostali gubernatorzy. Można więc jedynie snuć przypuszczenia, dlaczego mimo wszystko doszło tam do takiej sytuacji. Możliwe, że znajdując się blisko frontu, terytorium to znacznym stopniu wyczerpało swoje rezerwy kadrowe do innych celów, tj. szerokiego wachlarza stanowisk komendanckich lub stanowisk związanych z jednorazowymi zleceniami (budowa dróg, statków, mobilizacja zasobów ludzkich i materialnych, i in.).

Tak jak i w innych guberniach, w petersburskiej nigdy nie przeprowadzono wyborów landratów. Ukaz z 20 stycznia 1714 r. pozostał deklaracją bez pokrycia. Nie zamierzano go wcielać w życie. Już w dniu jego publikacji senatorowie stwierdzali:

Ukazów o tym [o wyborach landratów przez lokalną szlachtę – przyp. aut.] nie wysłano, a wybrani według uznania Senatu na podstawie wykazów przysłanych z guberni [tj. zatwierdzeni przez Senat na podstawie spisów przedstawionych przez gubernatorów – przyp. aut.] [...] i polecono landratom tym wraz z gubernatorami zajmować miejsca zgodnie z hierarchią, kto jak zapisany w rangach [...]¹⁵

W przeciągu całego okresu istnienia landratury kandydaci spośród ludzi na służbie carskiej byli zatwierdzani przez Senat na podstawie wniosków gubernatora. Zdarzało się, że byli mianowani bezpośrednio przez gubernatora. W guberni petersburskiej w ten sposób mianowano do Pskowa stolnika Stiepana Iwanowicza Łopuchina¹⁶.

Działalność rady landrackiej przy gubernatorze petersburskim nie została zarejestrowana w dokumentach. Najprawdopodobniej po prostu jej nie było, zarówno z uwagi na późniejsze ukształtowanie się miejscowego korpusu landratów, jak i dlatego, że rady landrackie nie do końca się przyjęły. M. Bogosłowskiemu udało się odkryć jedynie „pewne ślady” ich funkcjonowania w 1714 r. w guberni moskiewskiej i archangielskiej.¹⁷

Jedynym na dzień dzisiejszy odkrytym dokumentem, ukazującym pełny skład petersburskiego korpusu landratów, jest «Именная роспись ландратам и камисарам

канцелярия судных и розыскных дел, камерирская контора, рентерея и полковой двор), 874 (Бежецкая ландратская канцелярия, канцелярия судных и розыскных дел, земский комиссар и полковой двор), 883 (Кашинская ландратская канцелярия, канцелярия судных и розыскных дел и полковой двор), 890 (Канцелярия ландрата Деревской и Бежецкой пятин Новгородского уезда), 891 (Новгородская ландратская канцелярия, канцелярия судных и розыскных дел, камерирская и рекетмейстерская конторы), 946 (Новоладожская ландратская канцелярия), 956 (Углицкая ландратская канцелярия, канцелярия судных и розыскных дел, камерирская контора и полковой двор), 984 (Ярославский обер-комендант, ландратская канцелярия, канцелярия судных и розыскных дел, камерирская и рекетмейстерская контора), 1024 (Ржевская ландратская канцелярия и канцелярия судных и розыскных дел).

¹⁵ ДПС, т. IV, кн. I, № 66, с. 45.

¹⁶ М.М. Богословский, *op.cit.*, s. 100.

¹⁷ *Ibidem*, s. 93-94.

Санкт-Петербургской губернии», sporządzony w kancelarii gubernialnej w odpowiedzi na prośbę księcia A.D. Mienszykowa z 19 stycznia 1717 r. Ten „Wykaz” nie ma datowania, dlatego też czas jego powstania określa się w przybliżeniu na początek (nie wcześniej niż 19 stycznia) 1717 r.¹⁸ „Wykaz” ukazuje nam miejscową landraturę jako zbiór osób urzędowych – landratów i ich urzędników, komisarzy i zarządców kierujących odrębnymi jednostkami administracyjno-terytorialnymi, działami landrackimi, stworzonymi na podstawie ukazu z 28 stycznia 1715 r.

Wiarygodność tego dokumentu można ocenić jako wysoką: informacje o składzie kadrowym zostały podane przez samych landratów, jednocześnie informacje o liczbie gospodarstw w dzielnicach określono na podstawie zbiorczych danych wg spisów: 156 (1648/49) i 1707-1710 r., znajdujących się w kancelarii gubernialnej i nieporównywalnych nieścisłości, co jest typowe dla całej rosyjskiej dokumentacji ewidencyjnej tego typu.

Przypomnijmy, że po raz pierwszy określenie „dola” pojawia się w oficjalnej nomenklaturze administracyjnej w 1710 r., ale jedynie w charakterze jednostki fiskalno-rozliczeniowej, a nie administracyjno-terytorialnej. W drugim znaczeniu pojęcie to wprowadzone jest dopiero w 1715 r., stosownie do nowego ustawodawstwa o landratach. Organizację działów administracyjnych (landrackich) utrudniało to, że u podstaw podziału leżała statystyka – liczba zagród.

Nieprzystawalność działów z tradycyjnym, podstawowym podziałem kraju na powiaty i nierównomierny podział ludności (znaczne wahania gęstości zaludnienia) powodowała, że liczba zagród w działach z reguły nie odpowiadała normatywnej, a w niektórych guberniach, jak np. w syberyjskiej, w ogóle nie udało się ich zorganizować.

„Wykaz” pokazuje, że na początku 1717 r. gubernia dzieliła się na 18 działów:

- **Nowogrodzka i Szełonska.** Landrat: *Iwan Iwanowicz Miakinin*; komisarz: *Iwan Iwanowicz Uszakow*. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 1341, wg spisu z 1707 r. – 539.
- **Bieżecka i Derewska.** Landrat: *Grigorij Timofiejewicz Kwasznin-Samarin*; komisarz: *Siergiej Iwanowicz Czogłokow*. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 7199 (ponad normę o 1663), wg spisu z 1707 r. – 4821 (poniżej normy o 715).
- **Ładońska, Wodska i Oboneńska.** Landrat: *Grigorij Timofiej Kozmin Podczertkow*; komisarz: *Siemion Michajłowicz Glebow*. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 7657 (ponad normę o 2121), wg spisu z 1707 r. – 2905 (poniżej normy o 2631). Uwaga: „W Ładodze zaś przy landracie Podczertkowie przy budowie statków towarowych („szkuty”) był Jegor Andriejew, syn Kuszelew”.
- **Staroruska.** „Komisarz *Siemion Leontjew, syn Swieczin* podległy nowogrodzkiemu landratowi *Miakininowi*”. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 2072, wg spisu z 1707 r. – 988. Uwaga: „W tym 672 zagrody Ławry Aleksandra Newskiego, którymi na podstawie ukazu Wielkiego Monarchy nie polecono zarządzać landratom, a oprócz tego 309 zagród w tym resorcie”.

¹⁸ РГАДА, зesp. 198 (А.Д. Меншиков), инв. 1, sygn. 82, k. I, 1-7 v.

(Pomyłka o 7 zagród, ponieważ 672-309=981, a nie 988 jak w spisie z 1707 r.).
Poniżej normy 3464 i 4548.

- **Rzewska Władimirowa („z powiatem“)**. Landrat: Łuka Iwanowicz Czeliszczew; danych o komisarzu brak. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 5039 (ponad normę o 497), wg spisu z 1710 r. – 2891 (poniżej normy o 2645).
- **Pskowska „z osadami podmiejskimi“**. Landrat: *Stiepan Iwanowicz Łopuchin*; danych o komisarzu brak. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 12 116 (ponad normę 6508), wg spisu z 1711 r. – 4 (poniżej normy o 1034). Uwaga: „U jednego z landratów Łopuchina podlegającego pod tego samego landrata w Rzewie Pustoj i w Zawołoczje zarządcą jest Iwan Wasiljew, syn Afrosimów”.
- **Toropiecka i Wielkołucka „z powiatami“**. Landrat: *Lew Jakowlewicz Czeliszczew*; komisarz w Toropcu: *Iwan Siemionowicz Kowiediajew*; komisarz w Wielkich Łukach: *Iwan Pawłowicz Czirikow*. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 7393 (ponad normę o 1857), wg spisu z 1710 r. – 2809 (poniżej normy o 2727).
- **Poszechonska 1 «w dawnych gminach (wołościach) pałacowych, które są dziedzictwem najjaśniejszego księcia oraz w należących do klasztorów i właścicieli ziemskich dwóch rejonach (stanach) i w czterech gminach”**. Landrat: *Timofiej Łukicz Kwaszyn-Samarin*; komisarz *Stiepan Diernow*. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 5417 (poniżej normy o 119), wg spisu z 1710 r. – 3108 (poniżej normy o 2428).
- **Poszechonska 2 „w 15 gminach, w dziedzictwie właścicieli ziemskich oraz dziedzictwie klasztornym”**. Landrat: *Fiodor Iwanowicz Sikorski*; komisarz: *Grigorij Dmitrijewicz Tarbiejew*. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 5425 (poniżej normy o 111), wg spisu z 1710 r. – 3118 (poniżej normy o 2418).
- **Jarosławska 1 (z „powiatem jarosławskim, rejonem zakatorożskim, w gminie pażyckiej, norskiej, ygrickiej, czamirowskiej)**. Landrat: *Wasilij Iwanowicz Milukow*; komisarz: *Piotr Dmitrijewicz Wołkow*. Uwaga: „Tej samej dzielnicy w gminach czamirowskich zarządcą jest Nikita Bogdanow, syn Strachów podlegający pod tego samego landrata, Milukowa”. Liczba gospodarstw wg spisu z 1710 r. – 6831 (ponad normę o 1298).
- **Jarosławska 2 („w dzielnicach w Gorockiem, w Służnie rejonach z gminami”)**. Landrat: *Leontij Iwanowicz Rudin* [Wg danych Bogosławskiego zmarły w tym roku. Na jego miejsce powołany został N.T. Kwaszyn-Samarin, s. 83-84]; komisarz: *Gawriił Grigorjewicz Karzakow*. Liczba gospodarstw wg spisu z 1710 r. – 4742 (poniżej normy o 794).
- **Jarosławska 3 („w wierchowskim rejonie i w przysiółkach Rybinkich”)**. Landrat: *Lew Saawicz Musin-Puszkina*; komisarz: *Iwan Fiodorowicz Tiapkin*. Liczba gospodarstw wg spisu z 1710 r. – 3636 (poniżej normy o 1900).
- **Jarosławska 4 („w jedomskiej, czeremożskiej gminie)**. Landrat: *Afanasij Iwanowicz Tichmieniew*; zmarł w 1716 r., na stan z początku 1717 r. nieznaczono nowego. Stanowisko piastuje komisarz *Iwan Iwanowicz Motowitow*.

Liczba gospodarstw wg spisu z 1710 r. – 4903 (poniżej normy o 633). *Uwaga końcowa do wszystkich jarosławskich dzielnic*: „A ile jest zagród w powiecie jarosławskim we wspomnianych dzielnicach wg ksiąg z 156 r. osobnych, tego w petersburskiej kancelarii gubernialnej nie wiadomo, ponieważ przepisanych ksiąg ze 156 r. do Petersburga z Jarosławia nie przysłano”.

- **Romanowska („i w powiecie”)**. Landrat: *książę Dmitrij Borisowicz Nieryckij*; danych o komisarzu brak. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 4962 (poniżej normy o 574), wg spisu z 1710 r. – 2653 (poniżej normy o 2883).
- **Uglicka („i w powiecie”)**. Landrat: *Aleksiej Iwanowicz Naryszkin*; danych o komisarzu brak. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 6436 (ponad normę o 900), wg spisu z 1710 r. – 3519 (poniżej normy o 2017).
- **Bieżecka („i w powiecie”)**. Landrat: *Piotr Artiemiewicz Łobkow*; danych o komisarzu brak. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 9462 (ponad normę o 3926), wg spisu z 1710 r. – 4434 (poniżej normy o 1102).
- **Twerska i Nowotorzka („i tych miastach w powiatach”)**. Landrat: *książę Jakow Iwanowicz Kolcow-Mosalskij*; komisarz: *Leontij Iwanowicz Zykow*. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 6928 (ponad normę o 1392), wg spisu z 1710 r. – 4555 (poniżej normy o 981).
- **Kaszynska („i w powiecie”)**. Landrat: *Afanasij Dmitrijewicz Ołsuffew*; danych o komisarzu brak. Liczba gospodarstw wg spisu 156 (1648/49) r.: 9871 (ponad normę o 4335), wg spisu z 1710 r. – 6161 (poniżej normy o 625).

Landratami były obsadzone wszystkie (oprócz Jarosławskiej 4, w której po śmierci landrata A.I. Tichmieniewa nie udało się mianować następcy).

Stopień obsadzenia komisarzami – pomocnikami landratów był wysoki: 12 działów z 18 (około 67%). Landraci działów: Kaszynskiego, Bieżeckiego, Uglickiego, Romanowskiego, Pskowskiego i Rzewskiego Władimirowego nie przysłali informacji o występowaniu komisarzy. Najprawdopodobniej stanowiska te rzeczywiście były nieobsadzone.

W kilku działach ilość urzędników podporządkowanych landratom była ponadprzeciętna. W „doli” Toropieckiej i Wielkołuцьkiej, utworzonej na terytorium dwóch powiatów, pracowali dwaj komisarze. Szczególni zarządcy (oprócz komisarzy) byli obecni w oddalonych regionach Pskowskiej i Jarosławskiej 1 „doli”. Ostatecznie jeszcze jeden wspomagający zarządca znajdował się w dziale Ładożskim, ale wypełniał on tymczasową funkcję nadzoru budowy statków.

Znamiennym jest, że żaden z landratów nie podał informacji o ilości urzędników kancelaryjnych – poddiaków różnych kategorii¹⁹. Oczywiście nie można założyć zupełnej nieobecności poddiaków pozostających do ich dyspozycji. W takim wypadku landraci zwyczajnie nie mogliby wypełniać żadnych obowiązków. Mogę wyjaśnić takie zgodne milczenie tylko w jeden sposób: chroniczny deficyt kadr kancelaryjnych nie wymuszała ogłaszania ich ilości. Instancje wyższe tradycyjnie rozdysponowywały urzędników w podporządkowanych im urzędach z korzyścią dla siebie.

---

¹⁹ Np. młodszy, średni, starsi (przyj. tłum.)

W ten sposób „Wykaz” 1717 r. wraz z nielicznymi dokumentami kancelarii landrackich guberni petersburskiej, datowanych głównie na 1716 r., pozwala sądzić, że miejscowa landratura funkcjonowała jako niższy stopień zarządzania obwodami na podstawie ukazu z 1715 r. i z ledwością wypełniała inne zadania w trybie kolegiальnym. Ogół pracowników w landraturze był stosunkowo dobrze skompletowany, przynajmniej na poziomie obsady zarządzającej. Petersburscy landraci występowali przede wszystkim w charakterze agentów fiskalnych władzy i wypełniali funkcje sądownicze. Niektóre dokumenty pokazują, że tak jak i w innych guberniach, miejscowi landraci byli skłonni do przekraczania swoich kompetencji, co rodziło konflikty, zwłaszcza z przedstawicielami administracji cerkiewnej²⁰.

Od 1717 r. tamtejszych landratów angażuje się do przeprowadzenia nowego spisu gospodarstw. Obowiązki te wypełnili oni w tak niezadowolający sposób, jak ich koledzy piastujący adekwatne stanowiska w innych częściach kraju.

Porównanie funkcjonowania organu landrata w guberni petersburskiej z analogiami w innych guberniach pokazuje, że w jego „wielkorosyjskim wariacie” okazał się on zbędnym ogniwem w ogólnej strukturze administracyjnej. Historia nieudanego wprowadzenia landraty jest jednak o tyle cenna, że ukazuje mechanizm postrzegania sławetnych zachodnich zapożyczeń w Rosji w epoce Piotra I. Jej praобраз – landraty Niemców bałtyckich początkowo z pewnością poruszała wyobraźnię reformatora swoją logicznością i efektywnością. Rady landrackie w Liwonii i Estlandii rzeczywiście były ważną i organiczną częścią miejscowej administracji. Biorąc swój początek niemal w epoce istnienia Konfederacji Inflanckiej (XVI w.), były one powołane do życia ze względu na system socjalno-politycznych i ekonomicznych realiów kraju. Instytucja ta przeżyła niejedną zmianę suwerenów nieodmiennie domagając się od nich potwierdzenia swoich kompetencji. Nadbałtyccy landraci reprezentowali najlepsze rody szlacheckie i miejskiego patrycjatu. W ich rękach znajdował się system podatkowy i sądowy. Właśnie ich obserwował Piotr w zdobytych na Szwecji prowincjach. Podpisywali oni memoriały i warunki przejścia w poddaństwo rosyjskie poszczególnych miejscowości w wyniku Wielkiej Wojny Północnej (аккордные пункты) z generałami rosyjskiego cara, doradzali urzędnikom rosyjskiej administracji cywilnej w sprawie niuansów miejscowego systemu podatkowego, ostatecznie to spośród nich Piotr mianował generał-majorów ukazem imiennym z 1 marca 1712 r.²¹. Najprawdopodobniej wszystko to stało się bodźcem do pojawienia się niebawem pierwszego ukazu o landraturze, który, jak powiedziano już wcześniej, dosłownie odtwarzał w ogólnym zarysie niemiecki pierwowzór.

Szybko jednak zaczęła wychodzić na jaw wewnętrzna nieprzystawalność tego modelu do tradycyjnego społecznego i politycznego krajobrazu Rosji. Polecając landratom przeprowadzenie nowego spisu, monarcha podjął ostatnią próbę znalezienia dla nich praktycznego zastosowania, po czym bez zbędnych skrupułów zlikwidował rosyjską landratę. Landraty zostały jedynie w prowincjach nad-

²⁰ ПГАДА, zesp. 198, inw. 1, sygn. 74, k. 136–136 v., k. 285–286.

²¹ ПСЗ, t. 5, № 2496.

bałtyckich, w rosyjskiej Liwonii i Estlandii (ta ostatnia, w takiej czy innej formie, funkcjonowała do lat 80. XVIII w.).

Tym niemniej z punktu widzenia praktyki prawodawstwa administracyjnego doświadczenie to nie było bezużyteczne. Normy procedur kolegialnych wprowadzone przez ukazy o landratach okazały się być przydatnymi w praktyce centralnego zarządzania związanego z reformą kolegialną z lat 1719-1720.

LITERATURA:

Богословский М.М., *Исследования по истории местного управления при Петре Великом*, ЖМНП, 1903, ч. СССXXXXIX, с. 45-144.

Редин Д.А., *Сибирские ландраты. 1714-1720 гг. (Материалы к исследованию)*, Петровское время в лицах - 2005, Санкт-Петербург 2005, с. 181-194.

Редин Д.А., *Сибирская ландратура: место вятских ландратов в структуре губернского управления периода первой областной реформы Петра Великого*, Известия Уральского федерального университета. 2012. № 3 (105), сер. 2 Гуманитарные науки, с. 31-47.